

Kitap İncelemesi

YUNUS YOLDAŞ – SİSTEM KURAMI

Eser, Yunus Yoldaş'ın önsözleri ile başlamakta olup 11 temel başlıktan oluşmaktadır. Kaynakça ve ekleri ile birlikte 191 sayfadır. Birinci başlıkta Ludwing von Bertalanffy'nin 'Genel Sistem Kuramı'na ilişkin temel teorik bilgiler yer almaktadır. İkinci başlıkta "Yapısal - İşlevsel Sistem Kuramı" Talcott Parsons'ın kavramsallaştırmaları ile açıklanmaktadır. Üçüncü başlıkta Humberto Maturana ve Francisco Varela'nın sistem yaklaşımları ele alınmakta ve çalışmanın seyri Niklas Luhmann'a evrilmektedir. Dördüncü başlıkta sistem kuramına ilişkin tezi ile kitabın temel hattını oluşturan Luhmann'ın, sosyal sistem yaklaşımı işlenmektedir. Beşinci başlıkta ise Luhmann'ın "Sistem Kuramının Temelleri" ile yapısal-işlevsel sistem kuramı detaylandırılmaktadır. Altıncı başlıkta "Sistem Oluşumunun Türleri" yer almakta ve sosyal sistem açıklanmaktadır. Yedinci başlık "Sonuç" olup, kurama ilişkin genel değerlendirme yapılmaktadır. Sekizinci başlıkta Niklas Luhmann'ın üstlendiği görevler ve çalıştığı kurumlara ilişkin bilgiler kronolojik sıra ile okuyucuya sunulmaktadır. Dokuzuncu başlık "Küçük Sözlük" ile eser içerisinde adı geçen anahtar kavramlara ilişkin, öz açıklamalar yer almaktadır. Onuncu başlık "Kaynakça"dan oluşmakta ve on birinci başlıkta ise Niklas Luhmann'ın yayınladığı kitaplara ve makalelere ilişkin kapsamlı liste yer almaktadır.

Yirminci yüzyıl biyologlarından olan Ludwing von Bertalanffy "Genel Sistem Kuramı Topluluğu" kurucuları arasında yer almaktadır. Bertalanffy'nin çalışmaları, modern dünyanın teknolojileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bertalanffy oluşturduğu kuramın sadece kendi disiplinde değil diğer bilim dalları için de uygulanabilir olmasını hedeflemiştir. Ona göre hangi konuda analiz söz konusu olursa olsun belirleyici olacak değerlerin, fikirlerin veyahut ideolojilerin her biri bir sistem mahiyeti taşımaktadır. Sistem kavramının anlamsal içeriği on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar felsefi olarak temellendirilmiş, yüzyılın sonunda görünür olan doğa felsefesi ile sistem kuramı yeni bir boyut kazanmıştır. Biyolojik sistem düşüncesi doğa felsefesi temel idelerine dayanmakta olup burada iki önemli kavram belirlemektedir; vitalizm (vitalismus) ve mekanizm (mechanismus). Vitalizmde canlı organizmalardaki yaşam süreçlerinde meydana gelen tüm fiziksel ve kimyasal tepkimelerin üstünde ayrı bir yaşamsal güç belirleyici olmakta ve onların devamlılığını sağlamaktadır. Dolayısıyla organizmalardan ayrı bir yaşamı öngören bir fizyolojik öğretilerdir. Mekanizm ise evrende süregelen her bir vakianın, mekanik bir nedensellik ilkesine göre oluştuğunu ifade

etmektedir. Mekanizm, günün birinde bütün canlı oluşların fizik ve kimya yasaları ile açıklanabileceği inancındadır. Doğa felsefesinin disiplinler arası etkileşimde yoğunluk kazanması ile genel sistem teorisine varılmıştır. Bertalanffy'nin kuramı, sistem teorisinin açıklanmasında önem arz eden dört temel kavramı açıklamaktadır. Kapalı ve açık sistemler arasındaki farklılıklar, nedensel ve işlevsel karmaşıklık, genelleştirilmiş dağınıklık "entropie", emergenz mantığı ve izomorfizm kavramlarıdır. Bertalanffy genel sistem kuramını bir dünya görüşü olarak formüle etmektedir. Sistem kavramını klasik felsefi sistemlerden ayırt etmek suretiyle pozitif bilimlerle yapılan deneyler ve araştırmalar üzerine kurmuştur. Kuantum mekaniği ve termodinamik yasalardan yararlanmışır. Bu minvalde kuramını geliştirmesinde Newton'un düşünceleri etkili olmuştur. Doğa kanunlarının genel geçer olması ve her fenomen için kullanılabilir özelliği, fiziğin matematiksel olarak açıklama amacını kolaylaştırmış ve deneylerin doğa kanunlarına göre gözlemlenmesinin önünü açmıştır. Bu anlayış tarzı ile "tek fenomenen sisteme, tek fenomenlerin ağı" şeklinde paradigma değişimine neden olmuş ve bundan sonra tüm canlı organizmalar sistemi bir bütün olarak ele alınmaya başlanılmışır. Bertalanffy kuramının esas objesini bu bağlamda organizasyon şeklinin tek öğeler arasındaki karmaşık etkileşimi oluşturmuştur. Bertalanffy sistem kavramını, karşılıklı etkileşim içinde olan öğelerin miktarı olarak tanımlamaktadır. Sistem kesin bir sınır içindedir. Bu bağlamda sistem, kendisi ve sistemin toplumsal çevresi arasında varlık göstermektedir. Genel Sistem Kuramı, metodolojik özellikleri bakımından sosyal bilimlere uygulanabilir olmakla birlikte, bilimsel anlamda farklı disiplinlere de uygulanabilir olması nedeni ile önem arz etmektedir (s.4-19).

Yapısal-İşlevsel Sistem Kuramı'nın kurucusu Talcott Parsons (1902-1979) kuramın ana sistematiğini oluştururken üç önemli ismin kuramlarından beslenmiştir. İlk düşünür, kültür antropoloğu Bronisław Malinowsky'nin (1884-1942) kurumlar öğretisinde insan ontolojik bakımdan eksik olması dolayısı ile kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Kurumları ve örgütleri de birbirinden ayırmaktadır. Herbert Spencer'in (1820-1908) evrim öğretisi, toplumun gelişiminin canlı organizmalar gibi olduğu üzerinedir. Aile, devlet, işletme vb. yapılarla organize. Doğadaki evrimi, toplum için de geçerli görmektedir. Spencer'e göre toplumun evriminde güç prensibi belirleyicidir. Sigmund Freud'un (1856-1939) motivasyon kuramı ise sistemde bütünleşmenin oluşması için motivasyon gerekliliği üzerinedir. Bu üç isimden etkilenerek Parsons tüm nesnelere ve daha geniş alanlara uyguladığı bir şema geliştirmiştir. Yoldaş, dört tablo ekseninde AGIL şemasına yer vermektedir. Uyum (Adaptation), Amaca Ulaşma (Goal-attainment), Bütünleşme (Integration), Yapı Koruma (Latent pattern maintenance) şemanın dört bileşenidir. Her sistem çevresel koşullar ekseninde optimal bir dengeyi

amaçlamaktadır. Her öge ve olay, genel eylem kuramının bir parçası durumundadır. Parsons sitemdeki ögeler arasındaki her bir pratiği “eylem” olarak tanımlamakla beraber eylemin de bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Eylem sisteminin temel parametreleri; amaçlar, eylem durumu (şartlar ve araç), eylem ihtiyaçları, kurallara bağlı olarak düzenlenmesi, amaca bağlı olarak seçim kuralı, bireyin kendi ihtiyaçlarına ve vücut enerjisine bağımlılığıdır. Parsons’a göre bir eylemin oluşması için yukarıda ifade edilen dört unsur (AGIL) birbirine etki edebilmelidir. AGIL dört hücreli bir tablonun köşelerine yerleştirilmektedir. Yatay olarak değişen büyüklük araçsal (Instrumental) ve tüketimsel (Consummatory) boyut olarak ayrılmaktadır. Araçsal tüketimsel eksen, eylem sisteminin bir parçası durumundadır. Dikey eksen ise dış ve iç yönlendirme olarak ayrılmaktadır. Dış ekseninde, çevre koşulları geçerliken iç ekseninde kurallar geçerli olmaktadır. Sistemin dış ilişkileri ve iç yapıları ise şu şekildedir: Araçsal ve dış kombinasyon A (adaptation) işlevi ile ilişkilendirilmektedir. Sistemlerin çevrelerine uyum sağlama zorunluluğu bulunmaktadır. Bir sonraki kombinasyon G (goal attainment) zaman eksenine bağlı olan dış ilişkiler ve tüketimsel değer gerçekleşmesidir. Amaca ulaşmak için şartlar oluşmalı ve gerçekleşmesi için hazırlık yapılmalıdır. Tüketimsel ve iç kombinasyon I (Integration) işlevinde sosyal sistemler ele alınmaktadır. Son olarak araçsala karşı iç kombinasyon L (Latent pattern maintenance), yapılar amaca hizmet etmelidir ancak onların her zaman güncel olabilmesi zordur. Parsons bu kombinasyona, kültürü yerleştirir. Yapı koruma kültürel sistemin işleyişi ile mümkündür. Kültür hem eylem sisteminin entegrasyonunda hem de bireylerin davranışlarında önem arz etmektedir. Yapı korumada sistemin mühim inançlarını korumak ise toplumsal bir alt sistem olarak aile kurumu ile mümkün olmaktadır. Parsons oluşturduğu AGIL şeması bağlamında, kuramını detaylandırmaktadır. Tablolar “eylem sistemi, sosyal sistem ve insanın temel durum sistemi” olmak üzere üç tanedir. Parsons’un kuramı sosyolojik tartışmalara neden olmuş ve bilim insanları tarafından eleştirilmiştir. Eleştiriler, kuramın tek taraflı olarak değerlendirildiği vere muhafazakâr bir nitelik taşıdığı hususunda birleşmektedir (s.19- 36).

Humberto Maturana ve Francisco J. Varela geliştirdiği ‘öz üretim’ kavramı sistem kuramında paradigma değişiminin oluşumuna katkı sağlamıştır. Autopoiesis, Yunanca’da auto; kendinden, poiein; yapmak kelimelerinden meydana gelmektedir. Türkçe’de ise kendi kendine üretmek, oluşturmak anlamlarına tekabül etmektedir. Yaşayan sistemler dinamik sistemlerdir. Maturana ve Varela yaşayan sistemleri, öz üretimli sistemler; yaşayan sistemlerin organizasyonlarını, öz üretimli organizasyonlar olarak belirlemektedir. Onlara göre bu sistemler fiziksel bir mekânda var olurlar ve kendi kendilerini meydana getirebilirler. Öz üretimli sistemler otonomdur ve

bireyler öz üretimli birer makinedir. Öz üretimli sistemler girdi ve çıktılar sağlamakta ve olaylardan etkilenme ve etkileme yetileri bulunmaktadır. Maturana'ya göre her sistem kendi yapılarını kendi organizasyonları bağlamında anlam yüklemekte ve tanımlamaktadır. Maturana insanların birbiri ile kesişmeyen iki varlık sahasında yaşadığını iddia etmektedir. Birincisi *beden* ve diğeri de insanların ilişkileri bağlamında gerçekleşmekte olan *yaşam*'dır. Ona göre insanlar ilişkilerini bedenleri üzerinden kuruyor olmalarına karşın, beşerî varlıklarını beden alanında değil ilişkileri alanında kazanmaktadır. Öz üretim kavramı Luhmann'ın kuramında oldukça yer bulan bir referans alanıdır.

Luhmann işlevsel yapısal sistem kuramını inşa ederken Parsons'ın kuramından oldukça etkilenmiştir. Nitekim Parsons'ı ziyaret etmiş ve konuşmak istediği hususları yüz yüze istişare etmiştir. Parsons'ın Yapısal İşlevsel Sistem Kuramı'nda, sosyal sistemleri belirlemekte olan spesifik yapılar ön koşul olarak görülmektedir. Sosyal düzenin devamlılığını tesis eden işlevsel sorular yöneltilmektedir. Luhmann da sosyal sistemlerin devamlılığı sorununu, işlevsel metodun yardımıyla analiz etmektedir. Onu, Parsons'tan ayıran kesin çizgi ise toplum programı analizini, Marks'a dayanan eleştirel toplum kuramı ile birleştirmesi ve insan türünün ve toplumun kendini oluşturması düşüncesini Marks'a bağlamasıdır. Luhmann'a göre sosyal sistem iletişimden meydana gelmekte ve tek bir sosyal sistem değil çok sayıda sosyal sistem bulunmaktadır. Sistemleri anlayabilmek için, sosyal sistem kuramı ve genel sistem kuramı arasındaki ilişkinin anlaşılması önemlidir. Luhmann'ın kuramı salt analitik bir yöntemden oluşmakta ve sistem incelemesini üç katmanda gerçekleştirmektedir. Birinci düzlemde sosyal sistemleri diğer sistemden ayırt etmektedir. İkinci düzlemde anlam ve iletişim kavramlarını merkeze alarak bu ayrımı açıklamaktadır. Üçüncü düzlemde ise sosyal sistemleri üç başlıkta incelemektedir: Bunlar; etkileşim sistemleri, örgüt sistemleri ve toplum sistemleridir. Toplum sistemleri de alt başlıklardan müteşekkildir. (s.42-47).

Sistem Kuramı'nın temellerinin açıklandığı beşinci başlıkta yer alan ve öne çıkan kavramlara burada özet şekilleri ile yer vermeye çalışılacaktır. Öncelikli olarak elbette sistem kavramının kendisi ile başlanılmaktadır. Sistem, nispeten düzenlenmiş ögeler ve ilişkiler bütünüdür. Yaşamdan yola çıkarak sayısız parçaların bir bileşimi olarak meydana gelmekte ve birçok ögenin anlamını barındırmakla birlikte ögeler arasındaki bağları da kapsamaktadır. Çevre ise insanların psikolojik teknik, siyasal, ekonomik ve sosyal şartlarını belirleyen faktörler olarak tanımlanmaktadır. Her sistem kuramı analizinin işlevi, sistem ve çevre arasındaki farkın ortaya çıkarılacak olmasıdır. Sistem ve çevre arasındaki paradigmatik fark, nedenselliğin bir sonucu olarak görülmektedir. Sistemin toplumsal çevre ile kurduğu

nedensellik ile çevrenin sistemle kurduğu nedensellik ilişkileri değişmekte, her ikisinin de işleyişi farklılık arz etmektedir. Sistem-çevre ayrımından sonra en önemli ayırım öge ve ilişki arasındaki ayırmadır. Öge, sistemin en ufak birimidir. Rasyonel bağlantısı olmayan birçok öge vardır. Başka bir deyişle ögesiz ilişkiler de olabilmektedir. Öge ve ilişki arasındaki ayırım “sistem karmaşıklığı” ile ilgili görülmektedir. Sistem kuramı analizinde odak sorun “karmaşıklık”tır ve ögeler arasındaki seçilebilen ilişkiler sonucu meydana gelmektedir. Luhmann’a göre karmaşıklık seçim zorunluluğundan başka bir şey değildir. Toplumsal çevre, sistemden her zaman daha karmaşık bir yapıdadır. İşlevsel-Yapısal Sistem Kuramı açısından karmaşıklık, sistem içerisinde meydana geliyor ise sistem karmaşıklığı; sistemin çevresinde meydana gelmesi durumunda çevre karmaşıklığı; dünyadaki karmaşıklık ise dünya karmaşıklığı olarak adlandırılmaktadır. Burada önemli bir husus var ki o da sadece bir sistemin karmaşıklığının, organizeli bir karmaşıklık olduğudur. Dolayısı ile karmaşıklık, bir sistem kurma prensibi olarak kabul edilmektedir. Toplum sistemi, kendi öz üretim sistemini organize edebilmek için yapısal karmaşıklığı da inşa etmektedir. Öz referans kavramı; sistem kuramı ile ilgili olarak gelişen yeni paradigmalarda sistem araştırmalarında kullanılmaktadır. Luhmann’a göre kendi başına bir öge, bir süreç ve sistem’dir. Sistem ögelerden meydana geliyor ve kendi fonksiyon birimlerini oluşturmuş ise öz referanslı sistem olarak nitelendirilmektedir. Bu sistemler kapalı olup dış dünyaya açık değillerdir (s.47- 60).

Yapısal birleşim, kendi işlemlerini kendi yapıları üzerinden belirleyen bir sistemi ifade etmektedir. Yapısal birleşimin karmaşık bir kavram olduğunu ifade eden Yoldaş, bu kavramı iletişim bağlamında açıklamaktadır. Bütün öz üretimli sistemlerin, yapısal birleşimli sistemler olduğunu ifade etmektedir. Yapısal birleşim süreklilik arz eder ve sorgulanmasa dahi işlevini sürdürmeye devam eder. Yapısal birleşim sistem-çevre, sistem-sistem, sistem içi ve birey sistem ilişkilerinde de görülebilmektedir. Yapısal birleşim, çevre ilişkilerine bağlı olarak meydana gelmekte ve nitelik çevre ilişkilerinden bağımsız bir yapısal birleşim de öngörülmemektedir. Gözlem, sosyal sistem ve psikolojik sistemlerin bir işlem biçimidir. Bu bağlamda ayırım ve tanımlamadan meydana gelmektedir. Gözlemlenen sistemler reel sistemlerdir. Evrim, toplumun bir evrimin sonucu olması gibi evrimin kendisi de kendi anlam ve kural bütünlüğü bakımından bir evrimin sonucudur. Evrim, yapı belirleyici bir sistemin kendi yapı ve işlemlerini nasıl değişim gösterdiğini, sistem-çevre ilişkisi bağlamında açıklamaktadır. Kuramsal açıdan değerlendirildiğinde ise evrim yapı değişimidir. Yapısal evrimsel değişimler; seçim, tutulma ve yeniden stabilizasyon temelinde açıklanmaktadır. Evrim, toplum nezdinde pek çok karmaşıklığa neden olmuş ve kazanımlar sağlamıştır. Örneğin, tarım ekonomisi, yazı, telekomünikasyon gibi. Bu bağlamda evrimsel kazanımlar

sabitleşmiştir ve yapılarının geriye dönüşümü mümkün görülmemektedir (s.60- 77).

Anlam şekli ve sistemi, psikolojik ve sosyal sistem bağlamında izah edilmektedir. Psikolojik ve sosyal sistemler ortak-evrim süreçlerinde meydana gelmişlerdir. Luhmann, evrimsel kazancın “anlam” olduğunu ifade etmektedir. Anlam sistemlerin bir şartı ve sosyal-psikolojik sistemlerin seçim imkânlarıyla kurulan bir aracı mahiyetindedir. İletişim ve düşünce, anlam aracını gerçekleştirmektedir. Zorunsuzluk, karmaşık bir dünyada insanların seçimlerindeki, her seçimi temsil eden bir olgudur. Zorunsuzluk ikili bir yapıda formüle edilmektedir. İkili zorunsuzluk, her iki tarafın da birbirini etkileyebilmesidir. Luhmann için zorunsuzluk tecrübesi ise bireylerin beklentilerinde tehlike ve güvensizlik anlamlarına gelmektedir. İletişim sistemi ve eylem, Luhmann için sosyal sistemler kuramı eylemlerden değil iletişimden oluşmaktadır. Haber, anlama ve bilginin sentezi ile iletişim meydana gelmektedir. İletişim haber ve bilgi arasındaki farkın sonucu vuku bulmaktadır. İletişim dışında bilgi, haber ve anlama yoktur. İletişim süreçlerinin ayırt edilmesi sayesinde sosyal sistemler de ayırt edilebilecektir. Karşılıklı iç içe geçme, insan ve sosyal sistemler arasındaki bağıntıyı açıklamak için Luhmann bu ifadeyi kullanmaktadır. Bilinç, psikolojik bir sistem olması bakımından doğrudan doğruya insana aittir. Öz üretimli sistemler psikolojik sistemler olup bilincin temelinde bağlıdır. Yapı, zaman, süreç: Luhmann yapı ve zaman kavramlarını birlikte değerlendirmektedir. Yapı kelimesi ya iletişim ya da davranışla ilgilidir. Yapılar arasında iletişim bilgi ile sağlanmaktadır. Süreç ifadesini çok sayıda seçilmiş olayların karşılıklı koordinasyonları ile seçici olarak birbirine bağlanması olarak açıklamaktadır. Luhmann yapı ve süreci, zaman ile olan ilişkisine göre değerlendirmektedir. Yapılar zamanı geri dönüşü olacak şekilde durdurur; süreçler ise zamanın geri dönüşsüzlüğünü simgelemektedir (s.77- 114).

Sistem oluşumunun türleri olarak etkileşim sistemleri, örgüt sistemleri ve toplum sistemleri bulunmaktadır. Bu üç sistem toplum sistemini açıklamak bağlamında değerlendirilmektedir. Etkileşim sistemleri var olan ve olmayanın ayırt edilmesi yolu ile çevre sistem farkı sonucunda meydana gelmektedir. Lisan, etkileşim sisteminde oldukça önemli bir yere tekabül etmektedir. Örgüt sistemleri ise diğer sosyal sistemlerden farklı değerlendirilmektedir. Luhmann, sosyal sistemlerin sonsuz karar ağları ile birbirine bağlı olmalarını ve öz üretimlerinin de bu bağlılıkla sürdürüyor olmalarını örgüt olarak tanımlamaktadır. Modern toplumlar çok çeşitli alt sistemlere ayrılmakta ve bu bağlamda toplumsal sistem kuramını “geniş sosyal sistemleri olan ve her şeyden önce diğer bütün alt sistemleri içine alan” bir sistem olarak tanımlamaktadır. Alt sistemler oluşum şartlarını birlikte taşımakta ve tüm sistemlerin oluşumu da iletişimle mümkün olmaktadır. Toplumun en önemli

fonksiyonu, evrimi kontrol etme gücüdür. Evrimin gerçekleşmesi ile toplumun sosyal sistemi meydana gelebilecektir. Luhmann, toplumun evrimsel değişimine neden olan toplumsal sistemlerin farklılaşma biçimlerini: parçalı farklılaşma (arkaik topluluklar), sosyal sınıflı dikey farklılaşma (sınıfsal farklılaşma, dikey kültürler), merkez-çevre farklılaşması, işlevsel farklılaşma (modern toplumlar) olmak üzere dört bağlamda açıklamaktadır. Sonuç olarak, sistem kuramının temel özelliği sunduğu analiz biçimi ile bütün sistemleri barındıran dünyayı algılamayı, anlamayı, sorunlara çözüm geliştirilmesini sağlayacak bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Luhmann'ın çalışmalarını kıymetli kılan en önemli faktör, toplumu alt sistemleri ile birlikte ele alarak olağanüstü bir çaba göstermiş olmasıdır. Diğer taraftan dikkat çekici özelliği, Luhmann'ın kuramında özne olarak insanın bulunmamasıdır. Ona göre sosyal sistemler insanlardan ve eylemlerinden değil "iletişimden" oluşmaktadır. İnsan bir öge olarak sisteme değil, çevreye aittir (s.114- 135).

Sistem kuramının iletişimi merkeze alması ve iletişim ekseninde inşa edilmiş olması Luhmann'ı farklılaştırmaktadır. Luhmann'ın düşünceleri üzerine bir okul kurulmamıştır. Ancak, bu eser Luhmann'ın Türkiye'de tanınması ve düşüncelerinin işlenmesi, toplum bilimi alanında yeni tartışmalara kapı açması bakımından önem az etmemektedir. Eser, yalın bir dil ile kaleme alınmıştır. Birincil kaynaklardan istifade edilerek hazırlanmış olan eserin sonunda Luhmann'ın akademik çalışmalarını içeren oldukça geniş bir liste de yer almaktadır. Eser, Luhmann'ın zengin fikrî müktesebatı ile ilgili olarak çalışmalar yapacak araştırmacılar için başvuru kaynağı özelliği taşımaktadır.

Demet CEYHAN*

---

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, demetcyhn@gmail.com.